

УДК 159.9

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).04](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).04)

Юлія ГРЕБЕНІЧЕНКО,

доцентка, аспірантка

ORCID ID: 0000-0002-8777-6981

jullyhreben@ukr.net

КНЗ КОР «КОІПОПК»,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України

м. Київ, Україна

ЦІННІСНА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ УЧИТЕЛЯ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

У статті висвітлено особливості розвитку ціннісної сфери особистості учителя у кризових умовах, зокрема в умовах воєнного часу; наведено структуру цінностей особистості (ціль, норма, принцип, ставлення, значення, ідеал), місце цінностей у психологічній структурі особистості через особистий досвід та особистісні орієнтації, систему цінностей педагога (цінності-цілі, цінності-засоби, цінності-знання, цінності-якості, цінності-стосунки), орієнтовний ціннісний портрет сучасного учителя; зосереджено увагу на важливості психологічної безпеки людини як стану захищеності психіки від дії різноманітних факторів, що перешкоджають або ускладнюють її життєдіяльність, зокрема за війни; розкрито поняття цінностей та феномен переоцінки цінностей особистості; проаналізовано, як кризові умови воєнного часу позначилися на професійній діяльності та особистісній сфері учителя; проведено дослідження базових цінностей учителів нової української школи та з'ясовано чільні цінності (патріотизм, гідність, відповідальність, гнучкість).

Ключові слова: цінності, ціннісна структура особистості, система цінностей особистості, психологічна безпека, переоцінка цінностей, криза, кризові умови.

Yulia HREBENICHENKO,

Associate Professor,

Postgraduate Student

ORCID ID: 0000-0002-8777-6981

jullyhreben@ukr.net

KNZ KOR «КОІПОПК»,

Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and
Adult Education of the National Academy of
Pedagogical Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

THE VALUE SPHERE OF THE TEACHER'S PERSONALITY IN THE CRISIS CONDITIONS OF WARTIME

The real value of a person is measured
in those things to which she aspires.

Marcus Aurelius

The article highlights the peculiarities of the development of the value sphere of the teacher's personality in crisis conditions, in particular in wartime conditions.

Modern changes in the system of social relations actively affect education, requiring mobility and an adequate response to challenges. In conditions of war, one of the most vulnerable sectors has become education, which did not have time to stabilize after the test of a global pandemic. Educators, forced to adapt to restrictions and threats, are faced with the task of guaranteeing the safety, reliability and accessibility of education in the most difficult conditions. Human security in a broad sense is a state of complete physical, social and spiritual well-being, determined by internal (psychological) and external factors. Now, human psychological safety is becoming central to mental health, well-being and recovery of the individual.

The values that guide us in life are very important. During the most difficult trials, they do not disappear and do not change significantly. The values that a person has experienced and felt remain with him throughout his life. The phenomenon of human values is that under certain conditions, especially such as war, the most relevant values (guidelines) come into our field of vision.

Thus, the value sphere of a teacher's personality in wartime conditions acquires a global revaluation of existing values, which is due to the crisis of today's realities. Value transformations are inherent in a person in crisis periods of life, often serve as an impetus for the implementation of long-term goals and the implementation of long-unrealized plans. Important values for a modern teacher are patriotism, dignity, responsibility, flexibility, etc. Such a choice of values indicates the predominance of the socio-political group of values in the psychological structure of the personality of a modern teacher.

Keywords: *values, value structure of an individual, system of individual values, psychological safety, revaluation of values, crisis, crisis conditions.*

Справжня цінність людини вимірюється
в тих речах, до яких вона прагне.

Марк Аврелій

Вступ

Сучасні зміни в системі суспільних відносин активно впливають на освіту, потребують мобільності й адекватної відповіді на виклики. В умовах війни, однією з найбільш уразливих галузей стала освіта, яка не встигла стабілізуватися після випробування глобальною пандемією. Освітня, змушені адаптуватися до

обмежень та загроз, стикнулися із завданням гарантувати безпеку, надійність і доступність освіти в найскладніших умовах. Безпека людини в широкому розумінні – стан її повного фізичного, соціального та духовного благополуччя, обумовлений внутрішніми (психологічними) й зовнішніми факторами.

Зараз психологічна безпека людини постає центральною для психічного здоров'я, благополуччя та відновлення особистості. Психологічна безпека особистості – стан захищеності її психіки від дії різноманітних факторів, що перешкоджають чи ускладнюють її життєдіяльність; внутрішній стан комфорту індивіда, коли він самостійно керує своїми емоціями та знаннями. Людина почувається у безпеці, відчуваючи спокій, зв'язок і взаємодію з іншими, бо світ дозволяє нашому організму підтримувати здоров'я, зростання і відновлення. Внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави кожен пережив та переживає досі внутрішню кризу, переоцінку цінностей загалом. Як це позначилося на професійній діяльності та особистісній сфері учителя, коли цінності постають вузловим моментом професійної реалізації особистості, оскільки детермінують її загальне ставлення до професійних цілей, завдань і вимог, можливість професійної самореалізації та виступають одним із центральних компонентів структури особистості (Панчук, 2015) є метою статті.

Методи та матеріали

Вивченням ціннісного становлення особистості займається Людмила Романюк, професорка, докторка психологічних наук, результати досліджень якої висвітлено в низці статей («Психодіагностичні методи дослідження ціннісного становлення особистості», 2018; Романюк Л. Бабич М., Соловей О. «Культурний контекст та крос-культурні співвідношення у становленні особистісних цінностей і суб'єктивного благополуччя», 2019). Питання формування та розвитку цінностей досліджує Наталія Павлик, докторка психологічних наук, старша наукова співробітниця ІПОД імені Івана Зязюна НАПН України («Ціннісно-сміслові детермінанти зв'язку між життєвими і професійними кризами особистості»). У сучасній культурі послуговуються поняттям пріоритетних, загальнолюдських, вищих цінностей – правда, краса, мета, гармонія, активність, унікальність, досконалість, потреба й необхідність, завершеність, справедливість, порядок, простота, багатство, спокій, воля, гра, самодостатність. Структуру цінностей (Романюк, 2017) можна представити у схемі (Рис.1).

Рис. 1. Структура цінностей

Основою відображення місця цінностей у структурі особистості (Рис. 2) стала гуманістична ідея Г. Оллпорта про потенційні можливості розвитку людини: особа визначається не тільки тим, хто вона є, але й тим, якою вона може чи хотіла би бути (Романюк, 2017).

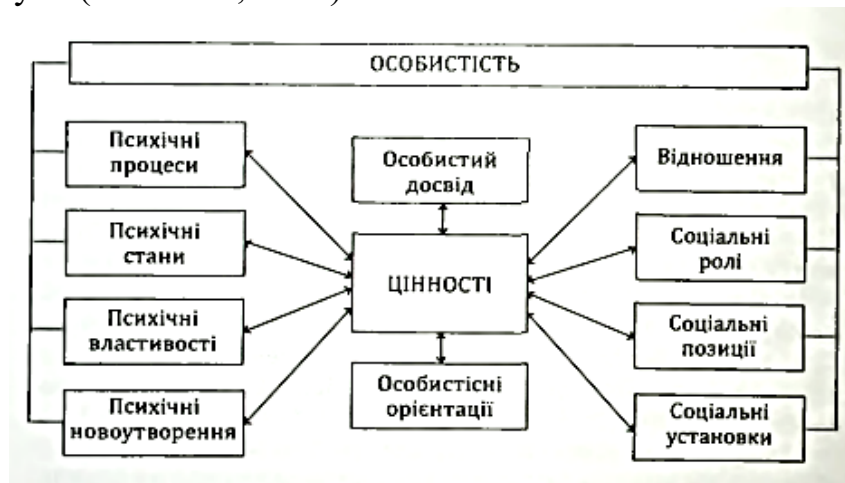

Рисунок 2. Місце цінностей у психологічній структурі особистості

Завідувач кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор Фелікс Левітас у своїй статті формує портрет сучасного вчителя так:

- вірність гуманістичним і демократичним цінностям, повага до дітей, вміння навчати і організовувати дитячий колектив, на добрі й важливі справи;
- прагнення до самовдосконалення, навчання передового педагогічного досвіду, комунікації зі своїми колегами;
- активна громадянська позиція, патріотизм, вчитель – приклад у поведінці, культурі поведінки, ставленні до світу, рідних, близьких, колег;
- сучасність вчителя, його налаштованість на оптимізм у викладанні і вихованні молоді, розуміння сучасних викликів і суспільних перспектив.

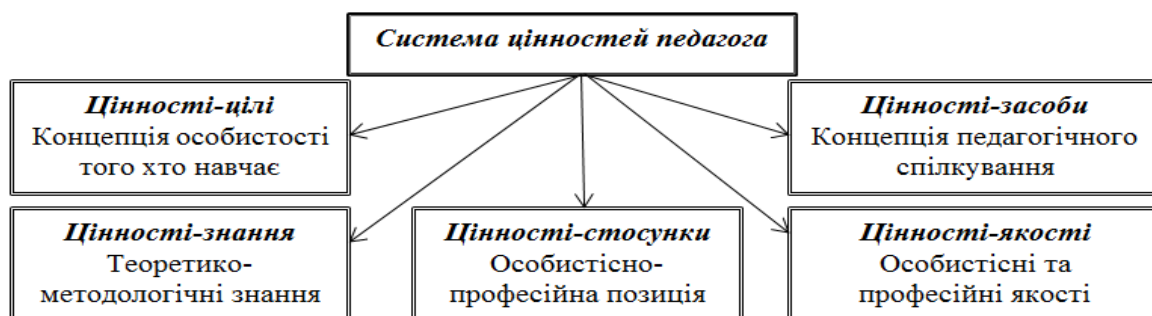

Рисунок 3. Система цінностей педагога

А. Левенець підкреслює: система особистісних цінностей – засіб диференціації предметів і явищ довкілля за їхньою значущістю, що визначає ставлення суб'єкта до навколишнього світу, яке формується в процесі свідомого вибору життєво важливих

для нього об'єктів. Сформованість ієрархічної системи особистісних цінностей забезпечує гармонійну цілісність, моральну усталеність індивіда і здатність до самовизначення в майбутньому. Ціннісно-смісловий вимір особи утворює важливий рівень загальної особистісної структури, джерелами та носіями значимих для особистості смислів виступають потреби й особистісні цінності.

Процес формування цінностей, по-перше, є соціальним за своєю природою. По-друге, відповідає характеру діяльності, процесуальним характеристикам (мотиваційним, суб'єктивним, операційно-виконавчим). По-третє, опосередкований спілкуванням індивіда з індивідом (у різних сферах, реалізація різних ролей, статусних відношень, функцій). По-четверте, відображає смисложиттєву активність особистості (формує ідеали). По-п'яте, пов'язаний з оцінюванням, яке супроводжує практично всі акти психічної активності суб'єкта, що ведуть до формування суб'єктивного образу об'єктивного світу (Пінчук, 2015).

Результати

Цінності, якими керуємось у житті, є дуже важливими. За найважчих випробувань вони не зникають і суттєво не змінюються. Цінності, що їх пережила, відчула людина, залишаються з нею впродовж усього життя. Феномен людських цінностей полягає у тому, що за певних умов, особливо таких, як війна, важливості набувають найактуальніші цінності (орієнтири). Вивчення цінностей та феномену переоцінки цінностей в умовах воєнного часу залишається проблемою сьогодення. Цінності – те, в що віримо і чого прагнемо, наші переконання, стандарт і критерій для оцінювання власних дій та вчинків інших людей; вони обґрунтовують наші рішення, бо є чеснотами, які цементують життєве кредо і визначають «червоні» лінії, за які не повинні заступати.

«Кожна критична ситуація, з якою стикається людина, є своєрідною перевіркою правильності її дій, можливістю звірити моральний компас – чи я вірю в те, про що говорю, чи мої цінності є справжніми, чи готовий я дотримуватися проголошених декларацій. І війна є найжорсткішою з усіх перевірок, з якими можна стикнутися в житті», – вважає Сергій Харін, керівник бізнесу Corteva Agriscience у Східній Європі. «Коли ми говоримо про цінності під час війни, то рівнозначними для нас є повага, взаємодопомога, людяність, оптимізм, сміливість і винахідливість», – підкреслює Олена Кондратюк, заступниця Голови ВР на шостому Українському жіночому конгресі.

Криза – ситуація, коли певні зміни в навколишньому середовищі стають викликом і випробуванням для ресурсів організму. Це триває доти, доки організм не відновить свій ресурс до того рівня, аби могли адекватно відреагувати на ситуацію. Проживання кризи призводить до змін, що зовсім не означає вихід із кризи зі значними втратами або її сприйняття суто негативним явищем. Під час кризи відбувається зміна досвіду і форми творчого пристосування. Вона змушує відмовлятися від старих способів, звичок, принципів, які вже не є актуальним. Тож розвиваємо нові, більш придатні для життя в нових умовах. Це переоцінка цінностей, а сама криза – каталізатор змін. Криза ламає рутинні звички, через що

«автопілот» більше не працює, викликаючи відчуття страху та невпевненості в собі. Водночас вона привносить свіжий потік, нові враження, перспективи й горизонти, змушує нас задуматися: чи своє життя живемо, чи на своєму місці, чого нам хочеться насправді?

Проблема цінностей, ціннісних орієнтацій є глибшою, ніж може здатися на перший погляд. У суспільстві, що трансформується, перебуває на зламі історичних епох, на шляху від тоталітарного до демократичного, від централізованої до ринкової економіки, від частини імперії до самостійної держави, від домінуючого інтернаціоналізму до усвідомлення національного проблема переоцінки цінностей є глобальною, процес – болючим і тривалим, що зумовлено труднощами процесу зміни цінностей, їх переоцінки. Людина не народжується з готовими цінностями, а формує їх протягом життєдіяльності. Ціннісна структура особистості – результат, з одного боку, процесу засвоєння людиною суспільних цінностей, соціальних норм, ролей, узагальнених цілей, які є для неї орієнтирами при засвоєнні соціального світу, а з другого, – становлення структури людського «Я» та самосвідомості (Шайгородський, 2001).

Віктор Франкл, автор книги «Людина у пошуках справжнього сенсу», стверджував, що цінностей не можна навчитися, їх можна тільки пережити. Неможливо уявити вчителя, батька чи матір, які би могли якісно передати ціннісну життєву філософію дітям, самі не сповідуючи її, не будучи наставниками. Адже цінність формується щодня, а не згідно з розкладом навчальних занять. Кожна людина, дитина й поготів, довіряє не тому, що чує, а тому, що бачить. Культивування цінності не припиняється з отриманням здобувачем освіти атестату чи диплому. Цей процес постійний, що залежить від рівня духовного й інтелектуального розвитку людини, її вольових якостей та бажання пізнавати дійсність (Ціннісні орієнтири, 2019). На думку Людмили Романюк (Романюк, 2017), існує два розуміння цінностей: 1) все те, що має значущий характер – усі результати і продукти духовної діяльності; 2) духовні утворення – ідеологія, цілі, уявлення про належне, прекрасне та істинне (щире).

Педагогами Київської області, слухачами курсів підвищення кваліфікації КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» із проблеми «Ціннісні орієнтири педагога Нової української школи» (з компонентом медіаграмотності), було створено орієнтовний ціннісний портрет сучасного учителя (Рис.4):

Рисунок 4. Ціннісний портрет сучасного учителя

Висновок

Отже, ціннісна сфера особистості учителя в умовах воєнного часу набуває глобальної переоцінки наявних цінностей, що зумовлено кризою реалій сьогодення. Ціннісні трансформації, властиві особистості у кризових періодах життя, часто слугують поштовхом до реалізації довгострокових цілей та здійснення давно нереалізованих задумів. Важливими цінностями для сучасного учителя є патріотизм, гідність, відповідальність, гнучкість тощо. Такий вибір цінностей вказує на переважання соціально-політичної групи цінностей у психологічній структурі особистості сучасного вчителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Левенець, А. (2006). Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук
2. Левітас, Ф. Вчитель, як носій цінностей.
URL: <https://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/ushynskyi/paper/viewFile/36/8>
3. Макуха, М. Переоцінка цінностей: що це і чому в кризовий час про це говорять всі? Центр психології Altera: веб-сайт. URL: <https://altera.center/blog/pereotsinkatsinnostey-shcho-tse-i-chomu-v-kryzovyy-chas-pro-tse-govoryat-vsi-97/>
4. Освіта в умовах війни: виклики та перспективи для України: Інститут аналітики та адвокації. URL: <https://iaa.org.ua/articles/education-in-times-of-war-challenges-and-prospects-for-ukraine/>
5. Панчук, Н. (2015). Ціннісна сфера особистості та її роль у становленні професіонала. *Проблеми сучасної психології*, 29, 471-480. URL: <https://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/158348/157711>
6. Решетняк, К. (2023). Психологічна безпека людини в умовах війни. *Безпека людини у сучасних умовах: зб. доп. 15-ї Міжнар. наук.-метод. конф. та Міжнар. наук. конф. Європ. Асоц. наук з безпеки (EAS)*, 18-20
7. Романюк, Л. (2017). Психологія цінностей: навч. посіб. Рута.
8. Суспільні цінності та пріоритети в умовах війни.
URL: https://www.citizen.in.ua/photos/topic/f/20230315_102423_1.5.pdf
9. Федорова, Н., Ємець, В., Соколовська, Н. (2015). Ціннісні орієнтири сучасного вчителя у навчанні та вихованні обдарованої дитини. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 1(32). URL: <http://surl.li/sddag>
10. Ціннісні орієнтири сучасної української школи: електронний посібник (2019). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentation-Roman-Stesichin.pdf>
11. Шайгородський, Ю. (2001). Проблема цінностей у контексті сучасності. УЦПМ.

REFERENCES:

1. Fedorova, N., Yemets, V., Sokolovska, N. (2015). Tsinnisni oriientyry suchasnoho vchytelia u navchanni ta vykhovanni obdarovanoi dytyny. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 1(32). URL: <http://surl.li/sddag> [in Ukrainian]
2. Levenets, A. (2006). Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia zhyttievoi perspektyvy v yunatskomu vitsi: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk

- [in Ukrainian]
3. Levitas, F. Vchytel, yak nosii tsinnostei.
URL: <https://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/ushynskiy/paper/viewFile/36/8>
[in Ukrainian]
 4. Makukha, M. Pereotsinka tsinnostei: shcho tse i chomu v kryzovyi chas pro tse hovoriat vsi? Tsentr psykholohii Altera: veb-sait.
URL: <https://altera.center/blog/pereotsinka-tsinnostey-shcho-tse-i-chomu-v-kryzovyy-chas-pro-tse-govoryat-vsi-97/> [in Ukrainian]
 5. Osvita v umovakh viiny: vyklyky ta perspektyvy dlia Ukrainy: Instytut analityky ta advokatsii. URL: <https://iaa.org.ua/articles/education-in-times-of-war-challenges-and-prospects-for-ukraine/> [in Ukrainian]
 6. Panchuk, N. (2015). Tsinnisna sfera osobystosti ta yii rol u stanovlenni profesionala. Problemy suchasnoi psykholohii, 29, 471-480. URL: <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/158348/157711>
[in Ukrainian]
 7. Reshetniak, K. (2023). Psykholohichna bezpeka liudyny v umovakh viiny. Bezpeka liudyny u suchasnykh umovakh: zb. dop. 15-yi Mizhnar. nauk.-metod. konf. ta Mizhnar. nauk. konf. Yevrop. Asots. nauk z bezpeky (EAS), 18-20.
[in Ukrainian]
 8. Romaniuk, L. (2017). Psykholohiia tsinnostei: navch. posib. Ruta. [in Ukrainian]
 9. Shaihorodskiy, Yu. (2001). Problema tsinnostei u konteksti suchasnosti. UTsPM.
[in Ukrainian]
 10. Suspilni tsinnosti ta priorytety v umovakh viiny.
URL: https://www.citizen.in.ua/photos/topic/f/20230315_102423_1.5.pdf
[in Ukrainian]
 11. Tsinnisni oriientyry suchasnoi ukrainskoi shkoly: elektronnyi posibnyk (2019). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentation-Roman-Stesichin.pdf> [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 18.11.24

Прорецензовано / Revised: 28.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 30.11.24